

Scurtă istorie a romanului modern. Procesul legitimării unei specii

Ioan FĂRMUȘ

Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava

farmusioan@yahoo.com

Abstract: This paper is an attempt to tell the story of the novel's long process of legitimation. Perceived for a long time by the poeticsians of old as a genre that was not worth mentioning, because of its vulgar origins, the novel, in its modern form, has undergone a radical transformation that saw it, at the cross of the 19th and 20th centuries, at the top of the genre system. That is why I will try to point to the processes that made the novel what it is today: the dominating species, modernity's offspring, at the same time a menace and an asset to the literary field.

Keywords: *novel, legitimation, poetics, realism, modernity.*

Evoluția spectaculoasă a romanului, care îl plasează astăzi în vârful ierarhiei genurilor, are cu siguranță mai multe explicații. Ignorat la început, considerat un subprodus literar, nedemn de a-și face loc în ierarhia genurilor și speciilor propusă de mai vechile poetici, romanul a știut și să se bucure de libertate (pentru a-și construi un public), și să se supună unor reguli (atunci când momentul i-a impus-o). În fond, pas cu pas, de la o treaptă la alta a evoluției literaturii, romanul și-a construit legitimitatea, dreptul de a pătrunde în canonul literar, pentru ca astăzi să îl domine. Cum s-a ajuns aici? La această întrebare vom încerca să răspundem în acest articol, abordând problema din unghiuri diferite; explicația nu poate fi niciodată, în ceea ce privește romanul, simplă.

Există astăzi un consens între cei mai mulți dintre teoreticienii genului, și anume că *romanul este un copil al lumii moderne*. Ca specie literară – în varianta pe care o cunoaștem astăzi – romanul s-a născut odată cu modernitatea, a evoluat odată cu ea. Nu este întâmplător deci că opiniile referitoare la stabilirea punctului de plecare al **romanului modern** se opresc la anul 1711, adică la *Robinson Crusoe* al lui Daniel Defoe, deși există suficiente puncte de vedere care merg puțin mai departe, și anume la *Don Quijote de la Mancha* al lui Cervantes. Un lucru este cert: apariția scrierii lui Defoe reprezintă un moment de cotitură, căci modernitatea vorbește prin și se oglindește în romanul său. Pentru cei care urmăresc evoluția genului, este ușor de observat că destinul romanului este strâns legat de evoluția unei clase sociale, aceea

din rândurile căreia își va aduna publicul cititor, burghezia, clasă pe valorile căreia modernitatea s-a clădit.

Copil complexat al lumii moderne, gen plebeu, multă vreme asociat strict cu cultura neoficială, romanul modern a fost la începuturile sale stigmatizat, obligat să se supună – grație imposibilității de a se racorda la o tradiție autentică – unui proces evolutiv perpetuu: să se adapteze, să se transforme, să se deschidă către și să asimileze toate zonele realului, să întrețină cu contemporaneitatea un contact viu. Nu este întâmplător deci că între genurile care s-au bucurat de o largă tradiție, romanul modern, așa cum susține Marthe Robert, a fost considerat un parvenit, un aventurier, de unde și reputația de gen proteic, fie imposibil de definit, fie dificil de teoretizat: „romanul modern este în realitate un nou venit în literatură, un plebeu care s-a impus, având încă aerul unui parvenit, uneori chiar al unui aventurier printre genurile stabilite de secole și înlocuite de el încetul cu încetul” [Robert 1983: 46]. Modernitatea, al cărui copil în forma sa burgheză este, îl va adopta, tocmai pentru că era forma care îi reflectă, în mod fidel, esența: *continua preschimbare*. Atunci când lumea modernă ajunge la maturitate, romanul nu va mai fi privit ca un gen frivol, slab, minor, artificial sau scandalos, ci ca un factor de progres, ca un instrument căruia i se poate atribui o misiune, aceea de a participa la construcția lumii moderne, de unde și pretențiile pe care le va revendica întotdeauna romanul: de a explica totul, de a surprinde esența vieții, complexitatea, ritmul și marile ei transformări.

Din postura de copil al modernității, așa cum susține Toma Pavel, romanul venea să răspundă nevoilor ei, impunându-se la fel ca ea: adoptând legea intrinsecă a progresului, erodând încrederea publicului în celelalte specii literare, contribuind la liberalizarea câmpului literar, desființând diferențele dintre genurile mari și genurile mici.

Scurtă istorie a romanului modern. Până să ajungă să domine câmpul literar internațional, romanul a trecut printr-un **lung proces de legitimare**, evoluând de la statutul de outsider la acela de obiect artistic, posedând o valoare incontestabilă.

Marile poetici ale **Antichității** – *Poetica* lui Aristotel, *Epistola către frații Pisoni* a lui Horațiu – ignoră complet romanul, pe care nici măcar nu îl menționează. La fel vor proceda toți continuatorii direcție clasiciste. Tasso, de exemplu, îl consideră o deviere de la epic, pe când Boileau, pe un ton disprețuitor, susține că romanului i s-ar putea accepta o scuză, deoarece nimic bun nu poate proveni de la el.

Renașterea va fi artizana câtorva *revoluții culturale* care vor marca și evoluția romanului. Mai întâi, în această perioadă, literaturii i se recunoaște *caracterul ficțional*, acesta fiind și momentul debutului *procesului laicizării* romanului, de fapt al modernizării sale, proces care se va definitiva odată cu romanul lui Daniel Defoe. Interesantă este și părerea lui Jack Goody care susține că romanul modern este un produs al apariției tiparului: „Problemele cărora ficțiunea narativă le-a dat naștere în culturile orale sunt încă acolo și acesta este unul dintre motivele pentru care romanul și-a făcut apariția atât de târziu pe scena literară, când tiparul era capabil să îl difuzeze, nu neapărat să îl transcrie.” (*t.n.*) [Goody 2006: 17] Apariția cuvântului scris, susține teoreticianul, reprezintă un moment de cotitură în evoluția întregii culturi. Romanul nu putea face notă discordantă; scrisul se produce în privat, fără

întreruperi și în liniște; la fel și cititul; materialului narativ i se putea imprima un tipar, căci, înmulțindu-se cărțile și difuzându-se mult mai ușor, scrisul circulă și se învață; în plus, cum scrisul devine o activitate care implică o distanță între autor și audiența sa: ambii au timp să reflecteze asupra a ceea ce fac. Prin urmare, apariția târzie a romanului nu este întâmplătoare. *Tiparul* va fi cel care va facilita difuzarea cărților și crearea unei piețe literare.

Așa se face că în **secolul XVII**, romanul începe să devină *marfă*, pătrunzând, mai întâi în circuitul pieței autohtone, apoi și în cel al pieței mondiale de carte. Acum se naște *romanul foileton*, instrumental în succesul de care se va bucura specia, dar și *romanul de gen* (sentimental, polițist, cavaleresc). În această perioadă, speciei i se face poate cea mai strânsă concurență din partea nuvelei, *nuvelă* care va avea un rol esențial în legitimarea sa, de la care romanul va învăța arta analizei psihologice și arta unității de acțiune. Tot acum este redactat și *primul tratat despre roman*, aparținând lui Pierre Huet; este vorba despre studiul *Tratat despre originea romanului* (1669), text care va impune cuvântul „roman”, în fond, o prima încercare de a conferi legitimitate speciei. În același timp, în această perioadă *se înmulțesc criticile la adresa romanului*. Boileau îl plasează în categoria paraliteraturii, la marginea câmpului literar, considerându-l un gen minor, plebeu. Se dezvoltă treptat un discurs critic, disprețuitor la adresa sa. Romanului i se reproșează absența regulilor, aspect care face din acesta o specie de prost gust, care produce un efect nociv asupra cititorului; scrierea este considerată o carte corupătoare, care întreține iluzii, având ca public predilect femeile și provincialii. Rezistența față de roman, foarte mare în secolul al XVII-lea, a continuat până în secolul al XVIII-lea. Această critică este încă o dovadă a caracterului său marginal în epocă. Ce este interesant este că aceste acuze se vor transforma, la un moment dat, în virtuți: „Un gen bastard, parvenit, imperialist chiar, romanul contaminează și murdărește genurile nobile (tragedia, liricul) cu nevoile sale de ordinar, dar în același timp contaminează scriitura «pozitivă» (istoria, ceremonia morală) prin «pretențiile» sale copilărești.” (*t.n.*) [Siti 2006: 113] Iată și cele mai repetate *acuze* care se aduceau romanului: că scade nivelul cultural (îngrădind obiceiul gânditului), că reprezintă divertisment pentru mase (la început, romanul modern este dependent de succesul de public; romanul costă mai puțin decât alte cărți, este editat mai prost, fiind dependent de un număr mare de tipăriri în serie); că are un efect nociv asupra publicului cititor (se ivește acum o îngrijorare față de larga circulație a romanului; autoritățile văd în roman un gen obscen, vulgar, care pune în pericol onoarea culturală; acestea simt cum romanul începe să pervertească gusturile maselor cărora li se oferă un produs subcultural, o marfă de proastă calitate); că se găsește în el o calitate proastă a limbii (o caracteristică a romanului a reprezentat-o întotdeauna deschiderea sa către limba comună); că este un gen neserios, nedemn de luat în seamă (romanul este considerat o pierdere de timp, iar cititorii săi sunt etichetați drept pasivi, ușor de distrat); că prezintă o afinitate cu publicul feminin (de aceea, femeilor nu le erau arondate cărți erudite; se consideră că ele au mai mult timp de citit, că sunt predispuse spre reverie; secolul XVIII, de altfel, este secolul romanului scris de și

pentru femei); că există un pericol al identificării cu protagonistul (acest tip de lectură era considerat primar, ficționalitatea romanescă fiind acuzată că-și păcălește cititorul, că-i întreține iluziile, că îl îndepărtează de realitate și de problemele ei).

Repudiat, romanul începe totuși să se bucure de *libertate*, care-i devine și punctul forte. Este atras de existența contemporană, pregătit să ficționalizeze orice subiect: „Surprinderea fețelor dezordonate și proteice ale prezentului și statutul său dezonorant împinge romanul în teritorii murdare în care altor genuri le era frică să intre.” [Siti 2006: 100] Astfel că, în ciuda criticilor, romanul a continuat să crească, să se dezvolte, să absoarbă noi zone literare. Dar libertatea aceasta nu i-a fost de la început acceptată, căci teoreticienii nu au privit-o cu ochi buni. Mai mult, ea li se părea scandaloaasă, motiv pentru care vor încerca să-i impună speciei reguli, să îi dea direcții, să îi pună condiții.

La începutul **secolului XVIII** se încheie procesul de laicizare a romanului. *Orientarea către contemporaneitate* va face ca romanul să accepte toate subiectele, să aducă în universul său personaje din toate mediile sau categoriile sociale, să valorifice tot mai multe teme cu priză la public. Intrând în competiție directă cu speciile consacrate, care aveau deja o largă tradiție în spate, romanul va provoca o modificare a echilibrului câmpului literar tradițional. Începând cu această perioadă, prefețele încep să capete o valoare de manifest. Miza lor o reprezintă încercarea de a defini formula romanescă, de a introduce cartea în spațiul literar modern, de a formula principiul estetice, inclusiv de a purta polemici. În fond, *acum se nasc dezbaterile în jurul romanului*. Interesant este argumentul lui Walter Siti care susține că, dintre toate genurile literare, romanul este singurul care a simțit nevoia să se nege; în secolul al XVIII-lea, foarte multe romane refuză să se declare roman (vezi chiar *Robinson Crusoe*). Prefețele sunt deci folosite pe post de scuză, de justificare; dar este aici și un simptom că apare o preocupare pentru *autolegitimare*. Romanul începe să devină conștient de el însuși.

În **secolul XIX**, romanul trece de la statutul de gen minor, defăimat, la un *prestigiu* fără precedent. Nu este întâmplător faptul că genul se divizează acum în două categorii: *pentru mase* și *pentru elite*. Criticile la adresa romanului se opresc. În perioada romantică, atunci când romanul începe să se impună, prefețele încep să dispară. Se produce acum o reabilitare treptată a speciei: atacurile secolului XVIII asupra lipsei de coerență a acțiunii (caracterul ei digresiv) și a statutului său ficțional (construcția de narațiuni neverosimile) au contribuit la transformarea romanului într-un gen serios. Sub bagheta *esteticii realiste*, secolul XIX îi aducea romanului recunoașterea, maturitatea, prestigiul. Treptat, romanul se unifică, căci realismul social devenea o componentă a oricărui tip de scriitură romanescă, indiferent de subgen. Noua concepție despre verosimil, mimarea discursului științific, sondarea tuturor nivelurilor existenței, complexitatea, pretenția totalității, toate fac din roman un gen serios. Mari scriitori vor să scrie roman, publicul cere roman, toată lumea cochetează cu el. Dar succesul de care se bucură romanul acum ține și de *internaționalizarea totală a vieții literare* care se produce la sfârșitul secolului XIX,

începutul secolului XX, grație circulației traducerilor și a valorilor de schimb, printre care și cartea.

Secolul XX aduce romanului o nouă misiune: aceea de *a ridica genul la înălțimea artei*, lucru care se va realiza în interbelic – și cu ajutorul autorității de care se bucură critica literară. Sub *influența modernismului*, romanul a fost împins către ambiții artistice; el capătă acum încredere în sine, este legitimat de critica literară, intră în marile dezbateri ale secolului XX. Acum se dă celebra „bătălie pentru roman”, prin care se cerea pătrunderea speciei în rândul marilor arte ale perioadei, prin toate calitățile artistice intrinseci ale genului: desăvârșirea formală, abilitatea de a oferi acces la adevărurile lumii moderne, adaptările succesive ale limbajului narativ, meditația profundă asupra condiției umane. Genul își va asuma deci un nou scop: *atingerea statutului de capodoperă*. Romanul devenea elitist, experimental, îndrăzneț, inovator. Aceasta este și epoca în care se accentuează polemicile pe seama validității anumitor formule românești. Cum romanul balzacian intrase de la începutul secolului XX în declin, se simțea nevoia unor revoluții formale, care nu vor întârzia să apară. Noul roman, de factură proustiană, va provoca o schimbare de paradigmă și va duce la crearea de noi limbaje românești, de noi formule. Anii ‘20-‘30 sunt și ani de mare efervescență teoretică. În prima decadă a interbelicului, se produc marile inovări formale, marile revizuirii tematice, multiplicarea subgenurilor românești. În anii ‘30, omul este reinsertat în istorie, așa cum susține Gilles Phillipe, iar „semnificația ideologică – în sens larg – a romanului începe să neliniștească” [Phillipe 2002: 53]. Romanul împrumută practici culturale sau societale curente din sfera mediatică, cinematografie, declarații de presă, eseu, reportaj. O nouă întrebare se pune: „Din moment ce fiecare romancier propune o *reconstrucție a realului* care reprezintă afirmarea valorilor sale personale, poate că romanul nu este altceva decât o *lectură dirijată a lumii*.” [Phillipe 2002: 53].

Așadar, secolul XX, epoca asupra căreia studiul nostru se oprește, este și secolul în care romanul devenea un gen matur, conștient de sine. Nimic nu îi mai putea contesta acum legitimitatea.

BIBLIOGRAFIE

- Alberes 1968: R.-M. Alberes, *Istoria romanului modern*, Editura pentru Literatura Universală.
Alexandrescu 1999: Sorin Alexandrescu, *Privind înapoi, modernitatea*, București, Editura Univers.
Bahtin 1982: Mihail Bahtin, *Probleme de literatură și estetică*, București, Editura Univers.
Goody 2006: Jack Goody, *From Oral to Written: An Anthropological Breakthrough in Storytelling*, în Franco Moretti, *The Novel*, vol. I, New Jersey, Princeton University Press.
Lima 2006: Luiz Costa Lima, *The Control of the Imagination and the Novel*, în Franco Moretti, *The Novel*, vol. I, New Jersey, Princeton University Press.
Lodge 1998: David Lodge, *Limbajul romanului*, București, Editura Univers.
Lucaks 1977: Georg Lucaks, *Teoria romanului*, București, Editura Univers.
Moretti 2005: Franco Moretti, *Grafice, hărți, arbori. Literatura văzută de departe*, Cluj-Napoca, Editura Tact.

- Pavel 2008: Toma Pavel, *Gândirea romanului*, București, Editura Humanitas.
- Phillipe 2002: Gilles Phillipe, *Romanul: de la teorii la analize*, Iași, Editura Institutul European.
- Robert 1983: Marthe Robert, *Romanul începuturilor și începuturile romanului*, București, Editura Univers.
- Siti 2006: Walter Siti, *The Novel on Trial*, în Franco Moretti, *The Novel*, vol. I, New Jersey, Princeton University Press.